

УДК 159.9:004.8

Кучеренко Олександр Олександрович

Аспірант Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Київ, Україна

ORCID: 0009-0003-7811-3304

Kucherenko Oleksandr Oleksandrovych

PhD Student, G.S. Kostyuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID: 0009-0003-7811-3304

[https://doi.org/10.60022/4\(s\)-6-GF](https://doi.org/10.60022/4(s)-6-GF)

КОМУНІКАТИВНИЙ КВАЗІ-ІНШИЙ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ ЗІ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ

THE COMMUNICATIVE QUASI-OTHER: CONCEPTUALIZING HUMAN-AI INTERACTION

Анотація. Розмовний штучний інтелект (ШІ) стрімко поширюється у повсякденному житті, і традиційна для психології дихотомія «суб'єкт – об'єкт» наразі не охоплює повністю специфіку взаємодії людини з ШІ. Користувачі звертаються до розмовного ШІ як до співрозмовника, приписують йому розуміння й вибудовують з ним певну комунікацію, проте ШІ водночас не є ані повноцінним суб'єктом взаємодії, ані просто інструментом. Хоча існує значна кількість емпіричних досліджень парасоціальних стосунків та ШІ-нарративу, цей проміжний стан досі не є достатньо теоретично осмисленим. Мета цієї статті – розробити концептуальну рамку, яка визначає психологічний статус ШІ в комунікативній взаємодії через єдине інтегративне поняття – комунікативного квазі-Іншого. Ця

рамка ґрунтується на синтезі двох теоретичних джерел квазі-Іншості, а саме робіт Verbeek та Wittkower і поняття квазі-об'єкта, яке запропонував Serres.

У статті висунуто три твердження. По-перше, комунікативна квазі-Іншість є радше функціональною, ніж онтологічною категорією, адже вона описує не те, чим ІІІ є, а роль, яку він набуває у взаємодії. По-друге, ця роль є мультистабільною, адже одну й ту саму систему людина може сприймати і як інструмент, і як квазі-Іншого залежно від того, як вона з нею взаємодіє. По-третє, ця роль актуалізується через прозопопею – риторичний механізм, коли мовець звертається до того, хто не має власного голосу, так, ніби той може відповісти. Користувач звертається до ІІІ як до співрозмовника, наділеного голосом, хоча й усвідомлює, що насправді такого співрозмовника не існує. Запропонована рамка пояснює наявні емпіричні результати, вказує на специфічний етичний ризик у наративній взаємодії й окреслює напрям майбутніх досліджень, зокрема того, як користувач конструює автобіографічні наративи у взаємодії з ІІІ.

Ключові слова: штучний інтелект, генеративний ІІІ, взаємодія людини зі штучним інтелектом, комунікативний квазі-Інший, квазі-Іншість, прозопопея, суб'єктність.

Abstract. Rapid implementation of conversational artificial intelligence (AI) into everyday life has exposed certain limits of the subject-object dichotomy on which the psychology of human-technology interaction has traditionally relied. Users address conversational AI as an interlocutor, attribute understanding to it and build their communication around it. However, it is neither a subject in any robust sense nor a simple instrument. This in-between status is becoming common: as systems such as ChatGPT, Claude, and Gemini become part of everyday communication, more and more users use AI in ways that existing categories cannot describe. Although existing empirical research of parasocial relationships, relational agents and AI-generated narrative consistently documents this intermediate condition, the phenomenon is still undertheorized and lacks. This article develops a conceptual framework for the psychological status of AI in communicative interaction. The framework is built on the communicative quasi-other as a

single integrative concept. It synthesizes two sources of quasi-otherness. The first is the postphenomenological approach developed by Verbeek and Wittkower, and the second is Serres's concept of the quasi-object. Despite their different origins, both make the same conceptual move: from what a thing is to how it relates.

The article advances three claims. First, communicative quasi-otherness is a functional category rather than an ontological one. It describes the role that AI takes in interaction, not a property that the system possesses. Second, this role is multistable because the same AI system may appear as an instrument or as a quasi-other depending on how the user engages with it. Third, this role works through prosopopoeia. The user knowingly speaks to AI as if it were a real interlocutor, fully aware that it is not an actual conversational partner. The framework explains existing empirical findings and points to a specific ethical risk in narrative interaction as AI may reshape how users understand themselves. It also sets the ground for future research into how users build life stories in dialogue with artificial intelligence. By naming this role, the framework places the quasi-other within the relation between user and system, instead of treating it as a property of the machine.

Keywords: *artificial intelligence, generative AI, human-AI interaction, communicative quasi-other, quasi-otherness, prosopopoeia, subjectness.*

Постановка проблеми. Протягом останніх років розмовний штучний інтелект (ШІ) стрімко інтегрувався в повсякденне життя, і люди не лише використовують його як інструмент, яким керують, а й звертаються до нього як до співрозмовника. Як зазначають Guzman та Lewis [1], подібна зміна ролі технології свідчить про її зростання від статусу «посередника, за допомогою якого люди спілкуються», до «комуніканта, з яким люди говорять», і такий зсув кидає виклик концептуальним засадам, що використовувалися для оцінки взаємодії людини із технологією. Ще десятиліття тому дослідження в межах парадигми «комп'ютери як соціальні актори» («Computers Are Social Actors») показали, що люди несвідомо застосовують до машин соціальні правила, і ця реакція не залежить від того, чи вважає людина машину особою – вона виникає навіть тоді, коли люди свідомо це

заперечують [2; 3; 4]. Розмовний ШІ не лише успадковує цю динаміку, а й посилює її, адже такі великі мовні моделі як ChatGPT, Claude та Gemini спроможні продукувати природний, адаптивний і персоналізований діалогічний текст, на який попередні інтерфейси не були здатні.

Концептуальна складність полягає в тому, що це явище не вкладається в класичну суб'єкт-об'єктну дихотомію, на яку традиційно спиралася психологія. Технологію зазвичай розглядають або як об'єкт, який використовують задля досягнення певної мети, або як щось, що наближається до статусу суб'єкта як агента з певними намірами та внутрішнім життям. Проте, розмовний ШІ не вписується в жодну категорію. З одного боку, він явно не є суб'єктом. Lloyd [5] доводить, що висловлювання ШІ краще сприймати як *імпровізовані конструкції*. З іншого боку, не буде правильно описувати його просто як об'єкт, оскільки користувачі часто приписують йому розуміння й вибудовують навколо нього комунікацію так, ніби він є партнером у творенні сенсу. Цей проміжний стан проявляється в тому, як люди сприймають ментальні властивості таких систем: Gray та ін. [6, с. 619] показали, що сприйняття ментальних властивостей (mind perception) організоване за двома вимірами – Агентністю (Agency) та Досвідом (Experience), причому штучні «сутності» зазвичай сприймаються як такі, що мають певну міру агентності, але водночас позбавлені досвіду. Отже, структурно ШІ посідає проміжну позицію: достатньо спроможний, щоб його залучали в ролі агента, але водночас позбавлений внутрішнього (свідомого і несвідомого) життя.

Нещодавні емпіричні дослідження фіксують цей стан дедалі послідовніше: аналіз парасоціальних відносин зі штучним інтелектом виявив стійкі, односпрямовані емоційні зв'язки користувачів із системами [7]; дослідження ШІ-чатботів в ролі «реляційних агентів» («relational agents», тобто агентів генеративного ШІ, що імітують міжособистісні стосунки із користувачем) описують, як люди вступають із ними в соціальну взаємодію й отримують відчуття підтримки [8]; Blyler та Seligman [9] показують, що мовні моделі здатні генерувати зв'язні наративи від першої особи. При цьому Mansfield та ін. [10] що під час

спільного конструювання користувачем автобіографічного наративу з ШІ чат-бот може пропонувати згладжені, типові сюжетні схеми, які не завжди відповідають реальному досвіду. Так згенерований наратив може непомітно викривлювати самоосмислення користувача.

Усі ці лінії досліджень указують на явище *квазі-партнерства*, яке є досить ретельно задокументованим, проте недостатньо концептуалізованим, і нещодавні систематичні огляди свідчать про відсутність послідовних дефініцій і брак теоретичної чіткості щодо ключових конструктів [7; 8]. Ця прогалина найгостріше проявляється на онтологічному рівні: входження комунікативного ШІ в ролі, що колись належали винятково людям, спричиняє розмивання онтологічних меж між людиною та великою мовною моделлю (LLM) та комунікацією між ними [1]. Оскільки розмовний ШІ не є ані суб'єктом, ані об'єктом, сама бінарна опозиція стає перешкодою. Потрібна третя категорія – психологічно обґрунтоване поняття для функціональної ролі, у якій користувачі залучають ШІ як комунікативного візаві, не приписуючи йому внутрішнього психічного життя.

Мета статті – розробити концептуальну рамку, яка визначає психологічний статус ШІ в комунікативній взаємодії через єдине інтегративне поняття: *комунікативного квазі-Іншого*. Побудова такої рамки потребує чотирьох компонентів, навколо яких організовано аналіз:

- центрального поняття, яке називає явище, не зводячи його до жодного полюса бінарності;
- теоретичного обґрунтування того, звідки воно походить;
- механізму актуалізації – того, як квазі-Іншість виникає в пережитому досвіді, а не є властивістю самого ШІ; і
- поєднання з емпіричним дослідженням.

Водночас стаття також уточнює словник комунікації людини й машини: там, де Guzman та Lewis [1] описують ШІ як комунікативного суб'єкта, ми стверджуємо, що цю роль точніше передає поняття квазі-Іншого – функціональної ролі у взаємодії, а не онтологічного статусу. Ця відмінність важлива: позначення ШІ як

суб'єкта ризикує приписати йому психіку й агентність, тоді як позначення його як квазі-Іншого локалізує цей феномен у структурі відношення, а не в самій системі. Тож рамку запропоновано не як метафізичне твердження про те, чим є ШІ, а як психологічний опис того, як його залучають.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, організовані для вивчення статусу ШІ як комунікативного візаві, проводилися переважно за трьома напрямками, які Guzman та Lewis [1] виокремлюють у своїй програмі досліджень комунікації людини й машини: функціональному, реляційному та метафізичному. Кожен напрям підходить до явища з власної перспективи, і їхній послідовний огляд показує як те, що вже встановлено, так і те, що лишилося нерозглянутим.

Від соціальної реакції до приписування психіки. Перший напрям відповідає функціональному виміру й простежує перехід від спостереження, що люди соціально реагують на машини, до питання, які ментальні спроможності вони їм приписують. Його відправною точкою є парадигма «комп'ютери – соціальні актори», запроваджена Nass та ін. [2]. Згідно з нею, люди застосовують до сприйняття комп'ютерів соціальні правила й сценарії. Nass та Moon [3] систематично розширили ці результати. Вони визначили, що користувачі застосовують гендерні стереотипи, дотримуються норм ввічливості й реагують на комп'ютерні «особистості» за принципом атракції на основі подібності. Reeves та Nass [4] узагальнили цей корпус праць як «медіарівняння» (media equation). Вирішальним тут є те, як цей напрям відповідає на ключове заперечення: чи не відображають такі реакції переконання, що машина є людиною – що б свідчило про явний антропоморфізм. Nass та Moon [3] прямо відкидають це, адже учасники їхніх досліджень були досвідченими користувачами і заперечували, що комп'ютери заслуговують на людське ставлення, часто не усвідомлювали власних соціальних реакцій. Щоб назвати це явище, автори застосували термін «етопея» (ethopoeia), який визначають як безпосередню реакцію на «сутність» так, ніби вона є людиною, за одночасного знання, що вона не заслуговує на таке ставлення.

Наступний крок цього напрямку – перехід від безпосередньої реакції до приписування. На основі масштабного опитування сприйняття психіки, у якому респонденти оцінювали низку персонажів за вісімнадцятьма ментальними властивостями, Gray та ін. [6, с. 619] виокремили два виміри: Досвід (голод, страх, біль, задоволення, свідомість) та Агентність (планування, пам'ять, комунікація, мислення). Принципово, що ці виміри незалежні один від одного: той самий об'єкт сприйняття може отримувати високу оцінку Агентності та низьку оцінку Досвіду. Guzman та Lewis [1] запропонували розглядати машину не як посередника, через якого люди спілкуються, а як «комунікативного суб'єкта», тобто того, з ким люди обмінюються повідомленнями безпосередньо. Загалом цей напрям встановив, що соціальна взаємодія з ШІ є реальною, стійкою й незалежною від переконання, що ШІ є людиною. Проте він не визначив самого статусу ШІ: він описує реакцію користувача та приписувані спроможності, але зупиняється, не сказавши, чим ШІ стає у відношенні.

Від комунікації до відносин. Другий напрям відповідає реляційному виміру: якщо перший запитує, яким чином люди осмислюють ШІ в ролі комуніканта, то другий аналізує те, як вони з часом починають вибудовувати з ним відносини. Його емпіричне ядро становлять нещодавні систематичні огляди. Дослідження парасоціальних відносин з ШІ фіксують стійкі, односторонні емоційні зв'язки між користувачами та системами [7]. Праці, присвячені ШІ-чатботам в ролі реляційних агентів, показують, що користувачі вступають із ними у *квазі-відносини* (відносини, подібні до соціальних) й отримують відчуття соціальної підтримки [8]. У цих працях терміни, які раніше застосовувалися для опису виключно взаємодії людей між собою, застосовують до ШІ за замовчуванням, без додаткового обґрунтування. Цей підхід підкріплює ширший поворот у філософії ШІ: Coeckelbergh [11] пропонує оцінювати ШІ не лише як інструмент за його функцією, а через відносини, у які з ним вступають люди. Така переорієнтація зміщує одиницю аналізу з самої системи на відносини «людина – ШІ».

Ще один напрям стосується наративу. Blyler та Seligman [9] показують, що великі мовні моделі здатні генерувати зв'язні особисті наративи. Це піднімає питання про участь ШІ в суто людській діяльності – розповіданні історії власного життя. Mansfield та ін. [10] дослідили, що ця участь означає для користувача, і їхній висновок звучить як пересторога. Вони описують «*нарративну моторошну долину*» (narrative uncanny valley): згенеровані ШІ наративи достатньо схожі на людські, щоб користувач і сприймав їх такими, але водночас мають ледь помітну різницю. Автори застерігають, що такі наративи можуть викривляти розуміння користувачем власного досвіду. Отже, те, що людина вступає зі ШІ в реальний і значущий зв'язок, уже доведено. Але залишається без відповіді те саме питання: чим є сам ШІ у цьому відношенні.

Від онтології до досвіду. Третій напрям відповідає метафізичному виміру. Замість аналізу того, яким чином люди реагують на ШІ чи вступають з ним у зв'язок, цей напрям спрямований на визначення, чим є ШІ, зміщуючи увагу від фіксованої сутності до пережитого досвіду. Його основою є постфеноменологія – дослідження того, як технології опосередковують людський досвід. Наприклад, Wittkower [12] стверджує, що технологія постає у взаємодії не як інструмент, а як квазі-Інший. Verbeek [13] розглядає технології як такі, що не мають сталої сутності і набувають визначеності лише в межах тієї взаємодії, у якій їх застосовують. Serres [14], задовго до появи розмовного ШІ, розробляє поняття «квазі-об'єкта» на повсякденних прикладах, як-от м'яч у грі, і розглядає його як сутність, що не є ані суб'єктом, ані об'єктом, але, переходячи між учасниками, конститує і суб'єкта, і групу. Поняття цілком загальне й не прив'язане до жодної технології; саме цю структуру ми згодом застосуємо до ШІ. Lloyd [5] застосовує цей досвідний підхід безпосередньо до сучасного ШІ. Він приходить до висновку, що висловлювання мовної моделі найкраще розглядати як вигадку, яку користувач співконструює разом із LLM-системою.

Останнім часом ці поняття почали поширюватися за межі філософії технології: в інформаційних системах Arriyani та Patmanthara [15] розробляють

поняття «квазі-епістемічних сутностей», а в прикладній лінгвістиці Buzato [16] використовує «квазі-Інакшість», щоб проаналізувати, як взаємодія з ШІ впливає на мову користувачів. Подібна переорієнтація наявна, зокрема, у вітчизняних діалогічних та герменевтичних концепціях самості, де інтерпретація й обмін зі значущим Іншим вважають конститутивними для суб'єктивного досвіду. Наприклад, згідно з підходом Чепелевої [17], досвід стає для людини «реальністю» не сам по собі, а саме через нарративне конструювання та інтерпретацію. Водночас, у працях Рудницької [18] та Смульсон [19] взаємодія зі значущим іншим – як діалогова підструктура самості (Смульсон) і як привласнення соціокультурного досвіду в дискурсі (Рудницька) – постає конститутивною для суб'єктності.

Саме цей напрям найдалі вийшов за межі бінарності й дав матеріал для запропонованої рамки – поняття квазі-Іншого та квазі-об'єкта. Бракувало йому власне психологічного поняття, яке поєднало б онтологічні ідеї з реальною структурою досвіду користувача в діалозі з ШІ. Звідси виникає розрив між двома традиціями. Перша – філософія технології – пояснює, чим є ШІ у взаємодії, але не цікавиться психологією користувача. Друга – психологія значущого Іншого – пояснює, як значущі люди формують наше «Я», але не розглядає в цій ролі ШІ.

Разом ці три напрями сходяться на одному явищі з трьох сторін: функціональний показує, що люди залучають ШІ як комуніканта й приписують йому структуровані ментальні спроможності; реляційний – що вони формують з ним певні зв'язки, подібні до соціальних, і які позначаються на їхньому самоосмисленні; метафізичний – що він займає позицію поза бінарністю «суб'єкт – об'єкт». На своїй межі кожен напрям приходиться до того самого питання без відповіді: чим (психологічно) є та сутність, яку користувачі залучають, з якою вступають у стосунки і яку переживають як візаві? Жоден із трьох не пропонує поняття, яке назвало б цю сутність і визначило структуру досвіду.

Комунікативний квазі-Інший: концептуальна рамка

Дві генеалогії квазі-Іншості. Поняття квазі-Іншого не походить ані з психології, ані з досліджень ШІ. Воно постає з двох різних традицій, які досі рідко

поєднували: постфеноменологічної філософії технології та реляційної філософії. Кожна з них своїм шляхом приходять до поняття того, що не є ані суб'єктом, ані об'єктом. Реконструкція обох генеалогій дає змогу обґрунтувати існування комунікативного квазі-Іншого в усталеній теорії, а не вводити його як довільний (*ad hoc*) ярлик. І саме їх поєднання, як ми доводимо, робить це поняття психологічно дієвим.

Перша генеалогія пролягає через постфеноменологію. Спираючись на ідеї Дона Айде (Don Ihde), Verbeek [13] та Wittkower [12] описали три типи зв'язку людини з технологією. У першому користувач сприймає світ крізь технологію, як крізь окуляри (*embodiment*). У другому зчитує з неї інформацію про світ, як із термометра. У третьому увага спрямована на саму технологію, яка постає вже не як інструмент, а як «квазі-Інший», тобто до чого користувач звертається, як до співрозмовника. Саме сюди найкраще вписується розмовний ШІ, адже до нього звертаються прямо, а не дивляться крізь нього на щось інше.

Verbeek [13] розгортає це в ширшу реляційну концепцію, в якій технологія не просто передає наявний світ, а й бере участь у формуванні світу, який ми сприймаємо, і нас як тих, хто його сприймає. Verbeek [13] вводить поняття «технологічної інтенційності», щоб описати цю активну роль, і наголошує, що технології «мультистабільні»: їхня визначеність не задана наперед, а постає з контексту їх використання. Тож одна й та сама система може поставати як звичайний інструмент в одному відношенні й як квазі-Інший в іншому, і саме це ми можемо спостерігати в різних способах взаємодії зі ШІ.

Друга генеалогія бере початок у працях Serres. Задовго до появи ШІ в його сучасній формі Serres [14] розвиває поняття квазі-об'єкта через образ м'яча в грі чи жетона, який передають з рук у руки. Подібний об'єкт організовує гравців довкола себе й визначає, хто в кожен момент посідає позицію суб'єкта. Квазі-об'єкт не є суб'єктом, адже належить до світу речей, проте він водночас є «квазі-суб'єктом», оскільки вказує на того, хто без нього взагалі не став би суб'єктом. Тож він визначається не тим, чим є, а тим, чим постає у взаємодії. Serres [14] додає до

постфеноменології ще один вимір – соціальний. Квазі-об’єкт не просто опосередковує досвід окремої людини, а переходячи від одного до іншого, він зв’язує людей у спільне «ми». Serres описує це як «трансубстанціацію буття у відносини». Інакше кажучи, важливим є не те, чим щось є, а те, що воно робить між людьми. Цей зсув і є вирішальним.

Разом обидві генеалогії роблять той самий концептуальний зсув від субстанції до відносин. Для постфеноменології квазі-Інший означає позицію у взаємодії (чи взаємодії?) «людина – технологія – світ». Для Serres квазі-об’єкт означає позицію у відносинах всередині групи. Але жодну з традиційних моделей досі не застосували до розмовного ШІ й не поєднали одну з одною. Тому ми стверджуємо, що цьому явищу потрібен саме їх синтез. У комунікативній взаємодії ШІ є водночас двома речами. По-перше, він є квазі-Іншим у сенсі постфеноменології, тобто сутністю, до якої користувач звертається як до візаві. По-друге, він постає квазі-об’єктом, через який конститується власна позиція користувача як суб’єкта комунікації. Поєднання цих двох сенсів дає центральне поняття статті, яке ми називаємо *комунікативною квазі-Іншістю*. Це функціональна роль, у якій користувач звертається до ШІ як до співрозмовника й тим самим сам стає суб’єктом цього обміну.

Прозопопея як спосіб актуалізації. Поняття комунікативної квазі-Іншості не може лишатися абстрактним. Якщо квазі-Іншість розглядати як позицію у відносинах, а не властивість системи, то рамка має пояснити, як ця позиція виникає під час взаємодії. Наше твердження таке: вона актуалізується через особливий спосіб залучення, який ми пропонуємо назвати *прозопопеєю*.

Прозопопея – це класична риторична фігура, у якій мовець надає голос тому, хто власного голосу не має: відсутній особі, абстракції чи неживій речі. Ми адаптуємо цей термін, щоб назвати спосіб взаємодії, а не фігуру мовлення. Користуючись розмовним ШІ, людина не просто отримує відповіді. Вона активно ставить до системи як до співрозмовника, наділеного голосом: звертається до неї, приписує їй наміри й реагує так, ніби їй є що сказати. Цінність терміна полягає в

його точності. Прозопопея описує надання голосу без жодного припущення, що той, кому його надають, справді ним володіє. Саме це нам і потрібно: співрозмовник, до якого звертаються як до того, хто має голос, хоча й знають, що насправді він ним не є.

Механізм цього способу прояснює Wittkower [12]. Щоб користуватися такою системою, як цифровий асистент, користувач має прийняти «інтенційну настанову», тобто звертатися до пристрою так, ніби той має наміри й розуміння. Wittkower розрізняє два випадки. У першому користувач просто проєктує психіку на річ, факультативно й метафорично, як коли дають ім'я автомобілю. У другому випадку технологія побудована довкола «закодованих псевдоментальних змістів». Ґрунтується це на ствердженні, що в системи є певні стани, коли вона щось зафіксувала чи «зрозуміла». Щоб узагалі взаємодіяти з нею, користувач має ставитися до цих станів як до ментальних. Wittkower формулює це яскраво: такі системи мають «психіку, яка психікою не є», та існує лише на рівні взаємодії. Розмовний ШІ є найяскравішим прикладом цього випадку, адже зв'язний діалог із ним неможливий, якщо не звертатися до нього як до співрозмовника, що розуміє.

Особливість цього способу в тому, що він діє на двох рівнях одночасно. На другому рівні користувач усвідомлює, що система не має справжньої психіки. Але задля взаємодії він повертається до першого рівня, на якому ставиться до системи так, ніби психіку вона має. Ці два рівні не скасовують один одного. Користувач не обманюється; він свідомо підтримує ставлення «як-ніби», адже воно функціонально необхідне.

До тієї самої структури незалежним шляхом приходять Lloyd [5]. Lloyd працює в межах гетерофеноменологічного підходу Деннета, тобто тієї самої традиції «інтенційної настанови», на яку спирається Wittkower. Він доводить, що висловлювання системи на кшталт GPT-4 найкраще розглядати як вигадку, а саму модель описує так: вона «працює зі своїми користувачами, щоб конструювати імпровізовані твори вигадки». Важливо, що Wittkower і Lloyd дійшли цього незалежно один від одного. Такий збіг додає висновку ваги, адже ставлення до ШІ в

режимі «як-ніби» є не примхою окремих користувачів, а нормальною рисою взаємодії зі штучним інтелектом.

Отже, ми визначаємо прозопопею так: це спосіб, у якому користувач свідомо підтримує першопорядкове ставлення до ШІ як до співрозмовника, наділеного голосом, і водночас зберігає другопорядкове усвідомлення того, що такого співрозмовника не існує. Цей спосіб і є тим, що актуалізує *комунікативну квазі-Іншість*. Він відрізняється і від спрощеного антропоморфізму, і від суто інструментальної настанови. Антропоморфізм перетворює другочергове усвідомлення на справжнє переконання. Протилежна, суто інструментальна модель (коли в ШІ бачать лише інструмент) узагалі побудована на відмові від звертання до нього як до співрозмовника, а без цього взаємодія неможлива. Прозопопея ж займає місце посередині: вона поєднує обидва рівні, не зводячись до жодного з них.

Важливо, що прозопопея є рисою самої взаємодії, а не позицією окремих користувачів чи філософським поглядом на природу ШІ. Вона описує те, що структурно потрібне для взаємодії, незалежно від того, у що людина вірить (щодо технологій та машин). Цей спосіб особливо помітний у наративній взаємодії. Blyler та Seligman [9] показують, що мовні моделі здатні генерувати зв'язні наративи від першої особи. У діалоговому використанні користувач часто співконструює такі наративи разом із системою, надаючи їй голос у межах історії, що розгортається. Тут ШІ функціонує як зовнішній ресурс у смислотворчій роботі самого користувача. Така роль співзвучна із психолого-герменевтичними концепціями, згідно з якими інтерпретація й діалог з іншим підтримують конструювання особистого досвіду [17; 18]. Водночас цей спосіб несе певні ризики. Mansfield та ін. [10] застерігають, що згенеровані ШІ наративи можуть непомітно викривляти самоосмислення користувача. До цього пункту ми повертаємося нижче.

Комунікативна квазі-Іншість як інтегративне поняття. Комунікативна квазі-Іншість – це функціональне, а не онтологічне поняття. Воно не стверджує, що ШІ має психіку, агентність чи досвід. Воно стверджує лише те, що в межах комунікативної взаємодії ШІ починає займати функціональну позицію квазі-Іншого.

Ця позиція не є властивістю системи; натомість, вона постає у ставленні. І вона є мультистабільною в сенсі Verbeek [13], адже одна й та сама система може поставати і як звичайний інструмент, і як квазі-Інший, залежно від того, як із нею взаємодіє користувач.

Ця позиція має розпізнаваний емпіричний відбиток. Gray та ін. [6, с. 619] показали, що сприйняття психіки основане на двох незалежних вимірах Агентності та Досвіду, які можуть розходитися. У їхніх даних, наприклад, Бога наділяли високою агентністю, але низьким досвідом. Саме такий розподіл і потрібен поняттю квазі-Іншого. ШІ можуть сприймати як такий, що має агентність (здатність планувати, комунікувати, мислити), але водночас бачити його позбавленим досвіду, тобто відчутних станів голоду, страху, задоволення чи болю. У цих термінах квазі-Інший — це сутність, яку сприймають як агента без внутрішнього життя. Саме цю проміжну позицію й актуалізує прозопопея.

Та сама структура пояснює й реляційні результати. Стійкі, односпрямовані зв'язки парасоціальних відносин з ШІ можна зрозуміти як ставлення до квазі-Іншого: до агента, до якого ставляться як до партнера, але без взаємності, яку дав би справжній інший [7]. А соціальна поведінка користувачів з ШІ-чатботами як реляційними агентами [8] постає саме тим, чого варто очікувати, коли квазі-Інший актуалізується через прозопопею. Поняття не просто наново описує ці результати. Воно пояснює, чому вони набувають форми ставлення до чогось, до чого ставляться як до іншого, хоча й знають, що іншим воно не є. Навіть частку «квазі» в цьому понятті можна обґрунтувати емпірично. Mansfield та ін. [10] описують «нарративну моторошну долину»: згенеровані ШІ нарративи достатньо близькі до людських, щоб користувач сприймав їх як людські, але водночас лишаються ледь помітно й тривожно відмінними. Це і є феноменологія квазі-Іншості: квазі-Інший не має ні живої присутності справжньої людини, ні цілковитої байдужості предмету. Він залишається чимось проміжним; є майже, але не зовсім співрозмовником.

Варто співвіднести наш внесок із суміжними працями. Останнім часом поняття квазі-Іншості почали застосовувати й в інших дисциплінах. В

інформаційних системах Arriyani та Patmanthara [15] розробляють концепт «квазіепістемічних сутностей», а в прикладній лінгвістиці Buzato [16] досліджує квазіінакшість у мовленні, що формується взаємодією зі ШІ. Однак психологічний вимір комунікативної квазі-Іншості лишається недостатньо теоретично осмисленим. Ідеться про структуру пережитого досвіду користувача в діалоговій взаємодії зі ШІ.

Наша стаття звертається до цієї прогалини. Ми пропонуємо рамку, яка поєднує два генеалогічні джерела (постфеноменологічного квазі-Іншого та квазі-об'єкта) та визначає прозопопею як спосіб актуалізації квазі-Іншості. Якщо прийняти цю рамку, квазі-Інший постає в ролі значущого Іншого. За діалогічними концепціями самості, саме через значущого іншого конститується суб'єктність [19]. Отже, наша рамка показує, як штучний співрозмовник входить у структуру, давно відому психології діалогу.

Висновки. Стаття заповнює концептуальну прогалину, яку нещодавні емпіричні дослідження зробили дедалі помітнішою. Дослідження взаємодії людини зі ШІ показали, що користувачі ставляться до розмовного ШІ радше як до співрозмовника, ніж як до простого інструмента. Проте психологічній дисципліні бракувало поняття, відповідного цьому явищу. Бінарна опозиція суб'єкта й об'єкта не може вмістити «сутність», до якої ставляться як до співрозмовника, хоча й знають, що психіки вона не має. Ми показали, що сама ця бінарність є перешкодою, і запропонували третю категорію комунікативного квазі-Іншого. Вона спирається на чотири твердження. По-перше, квазі-Інший є функціональною, а не онтологічною категорією. По-друге, ця роль мультистабільна, адже одна й та сама система може поставати то як інструмент, то як квазі-Інший, залежно від способу взаємодії. По-третє, квазі-Інший актуалізується через прозопопею. Разом ці твердження дають те, чого, як виявили нещодавні огляди, бракувало: поняття, яке не лише називає явище, а й описує його структуру [7; 8].

Запропонована рамка має також етичний наслідок. Оскільки прозопопею навчений користувач підтримує свідомо, вона зазвичай безпечна. Більше того, саме

вона й робить можливою продуктивну взаємодію з ШІ. Проте той самий спосіб відкриває й місце ризику. Mansfield та ін. [10] застерігають, що згенеровані ШІ наративи можуть непомітно викривляти самоосмислення користувача, зокрема схилити його до оптимістичних («зализаних») історій із щасливим фіналом, які не завжди відповідають реальному досвіду. Коли із квазі-Іншим взаємодіють у таких сферах, як наратив чи терапевтична саморефлексія, співрозмовник «як-ніби» може почати формувати розповідь користувача про власне життя так, що той уже не є повним автором цієї розповіді. Поняття квазі-Іншості дає змогу точно локалізувати цей ризик. Він полягає не в тому, що користувач помилково приймає ШІ за особу. Він радше в тому, що внесок квазі-Іншого проникає в наратив користувача саме під прикриттям «як-ніби»: те, що сприймається як несправжнє, не викликає опору, хоча впливає по-справжньому.

Звідси впливає найближча емпірична перспектива нашої рамки. Якщо квазі-Іншість актуалізується через прозопопею і якщо її ризики найвиразніше проявляються в наративній взаємодії, то рамку можна операціоналізувати: дослідити, як користувачі конструюють автобіографічні наративи в діалозі з ШІ. Маркери наративної агентності, привласнення та зв'язності створюють інструмент, придатний до емпіричної перевірки того, чи і як взаємодія з квазі-Іншим перебудовує самоосмислення користувача. Тому запропонована рамка задумана не як завершення, а як підґрунтя для такого дослідження. У ширшій перспективі: що звичнішим стає розмовний ШІ в повсякденному житті, то більше психологія потребуватиме понять, які відповідають тому, як люди насправді з ним взаємодіють. Комунікативного квазі-Іншого ми пропонуємо як одне з таких понять, як спосіб назвати те, до чого користувачі звертаються, коли звертаються до ШІ: не підносячи його до суб'єкта й не зводячи до об'єкта, а точно розташовуючи у співвідношенні між ними двома.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

Застосування штучного інтелекту

Під час підготовки рукопису використовувались NotebookLM, Elicit, Claude (Opus 4.7) для пошуку та перекладу іншомовних першоджерел. Claude також використовувався для перевірки мовної коректності тексту.

Список використаних джерел

1. Guzman A. L., Lewis S. C. Artificial intelligence and communication: A Human-Machine Communication research agenda. *New Media & Society*. 2019. Vol. 22, No. 1. P. 70–86. DOI: <https://doi.org/10.1177/1461444819858691>
2. Nass C., Steuer J., Tauber E. R. *Computers are social actors. Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. 1994. P. 72–78. DOI: <https://doi.org/10.1145/191666.191703>
3. Nass C., Moon Y. Machines and mindlessness: Social responses to computers. *Journal of Social Issues*. 2000. Vol. 56, No. 1. P. 81–103. DOI: <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00153>
4. Reeves B., Nass C. *The Media Equation: How People Treat Computers, Television, and New Media Like Real People and Places*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 305 p.
5. Lloyd D. What is it like to be a bot? The world according to GPT-4. *Frontiers in Psychology*. 2024. Vol. 15. Art. 1292675. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1292675>
6. Gray H. M., Gray K., Wegner D. M. *Dimensions of mind perception. Science*. 2007. Vol. 315, No. 5812. P. 619. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.1134475>
7. Hung J. W., Lee C. K. Y., Kasturiratna K. T. A. S., Hartanto A. Parasocial relationships with artificial intelligence (AI): A systematic review of benefits and risks. *Computers in Human Behavior: Artificial Humans*. 2026. Art. 100323. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chbah.2026.100323>
8. Oh Y. J., Hu J. M., Zhu R., Lim J. I., Zhang X. Artificial Intelligence Chatbots as Relational Agents: A Systematic Review of Human–AI Chatbot Relationships.

International Journal of Human-Computer Interaction. 2026. DOI: <https://doi.org/10.1080/10447318.2026.2648799>

9. Blyler A. P., Seligman M. E. P. Personal narrative and stream of consciousness: An AI approach. *The Journal of Positive Psychology*. 2024. Vol. 19, No. 4. P. 592–598. DOI: <https://doi.org/10.1080/17439760.2023.2257666>

10. Mansfield C. D., Bauer J. J., Booker J. та ін. What might we learn about autobiographical narrative processing from Artificial Intelligence? *Humanities and Social Sciences Communications*. 2026. Vol. 13. Art. 182. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-025-06426-y>

11. Coeckelbergh M. *AI Ethics*. Cambridge, MA : MIT Press, 2020. 248 p.

12. Wittkower D. E. *What Is It Like to Be a Bot? The Oxford Handbook of Philosophy of Technology* / ed. by S. Vallor. Oxford : Oxford University Press, 2021. P. 357–373. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190851187.013.23>

13. Verbeek P.-P. *Artifacts and Attachment: A Post-Script Philosophy of Mediation. Inside the Politics of Technology* / ed. by H. Harbers. Amsterdam : Amsterdam University Press, 2005. P. 125–146. DOI: <https://doi.org/10.1515/9789048503841-007>

14. Serres M. *The Parasite* / transl. by L. R. Schehr. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1982. 253 p.

15. Apriyani M. E., Patmanthara S. A Conceptual Framework for Human-AI Collaboration. *Energy: Jurnal Ilmiah Ilmu-ilmu Teknik*. 2025. *Special Issue*. P. 345–361. DOI: <https://doi.org/10.51747/energy.si2025.251>

16. Buzato M. E. K. *AI, Quasi-Otherness and the Posthumanist Applied Linguistics : conference presentation*. AILA 2023. Lyon, France, 2023.

17. Чепелева Н. В. Ментальні ресурси особистості в психолого-герменевтичній парадигмі. *Технології розвитку інтелекту*. 2026. Т. 10, № 1(39). URL: <https://doi.org/10.31108/3.2026.10.1> (дата звернення: 23.05.2026).

18. Рудницька С. Ю. Ментальні ресурси особистості як динамічні модули особистісної регуляції. *Технології розвитку інтелекту*. 2026. Т. 10, № 1(39). URL: <https://doi.org/10.31108/3.2026.10.1.4> (дата звернення: 23.05.2026).

19. *Психологічні механізми становлення суб'єктності дорослих у віртуальному просторі : монографія* / М. Л. Смульсон, П. П. Дітюк, І. Г. Коваленко-Кобилянська, Д. С. Мещеряков, М. М. Назар та ін. ; за ред. М. Л. Смульсон. Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 180 с. ISBN 978-617-8116-09-5.

References

Apriyani, M.E. and Patmanthara, S. (2025) 'A conceptual framework for human-AI collaboration', *Energy: Jurnal Ilmiah Ilmu-ilmu Teknik, Special Issue 2025*, pp. 345–361. doi:10.51747/energy.si2025.251.

Blyler, A.P. and Seligman, M.E.P. (2024) 'Personal narrative and stream of consciousness: an AI approach', *The Journal of Positive Psychology*, 19(4), pp. 592–598. doi:10.1080/17439760.2023.2257666.

Buzato, M.E.K. (2023) AI, quasi-otherness and the posthumanist applied linguistics. *Conference presentation*, AILA 2023, Lyon.

Chepeleva, N.V. (2026) 'Mental resources of personality in the psychological-hermeneutic paradigm', *Tekhnologii rozvytku intelektu*, 10(1). Available at: <https://doi.org/10.31108/3.2026.10.1> (Accessed: 23 May 2026).

Coeckelbergh, M. (2020) *AI ethics*. Cambridge, MA: MIT Press.

Gray, H.M., Gray, K. and Wegner, D.M. (2007) 'Dimensions of mind perception', *Science*, 315(5812), p. 619. doi:10.1126/science.1134475.

Guzman, A.L. and Lewis, S.C. (2019) 'Artificial intelligence and communication: a Human-Machine Communication research agenda', *New Media & Society*, 22(1), pp. 70–86. doi:10.1177/1461444819858691.

Hung, J.W., Lee, C.K.Y., Kasturiratna, K.T.A.S. and Hartanto, A. (2026) 'Parasocial relationships with artificial intelligence (AI): a systematic review of benefits and risks', *Computers in Human Behavior: Artificial Humans*, art. 100323. doi:10.1016/j.chbah.2026.100323.

Lloyd, D. (2024) 'What is it like to be a bot? The world according to GPT-4', *Frontiers in Psychology*, 15, art. 1292675. doi:10.3389/fpsyg.2024.1292675.

Mansfield, C.D., Bauer, J.J., Booker, J. et al. (2026) 'What might we learn about autobiographical narrative processing from artificial intelligence?', *Humanities and Social Sciences Communications*, 13, art. 182. doi:10.1057/s41599-025-06426-y.

Nass, C. and Moon, Y. (2000) 'Machines and mindlessness: social responses to computers', *Journal of Social Issues*, 56(1), pp. 81–103. doi:10.1111/0022-4537.00153.

Nass, C., Steuer, J. and Tauber, E.R. (1994) 'Computers are social actors', in *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. New York: ACM, pp. 72–78. doi:10.1145/191666.191703.

Oh, Y.J., Hu, J.M., Zhu, R., Lim, J.I. and Zhang, X. (2026) 'Artificial intelligence chatbots as relational agents: a systematic review of human–AI chatbot relationships', *International Journal of Human–Computer Interaction*. doi:10.1080/10447318.2026.2648799.

Reeves, B. and Nass, C. (1996) *The media equation: how people treat computers, television, and new media like real people and places*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rudnytska, S.Yu. (2026) 'Mental resources of personality as dynamic modes of personal regulation', *Tekhnologii rozvytku intelektu*, 10(1). Available at: <https://doi.org/10.31108/3.2026.10.1.4> (Accessed: 23 May 2026).

Serres, M. (1982) *The parasite*. Translated by L.R. Schehr. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Smulson, M.L. (ed.) (2021) *Psykhologichni mekhanizmy stanovlennia subiektnosti doroslykh u virtualnomu prostori [Psychological mechanisms of adult subjectness formation in virtual space]*. Kyiv–Lviv: Vydavets Viktoriia Kundelska.

Verbeek, P.-P. (2005) 'Artifacts and attachment: a post-script philosophy of mediation', in Harbers, H. (ed.) *Inside the politics of technology*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 125–146. doi:10.1515/9789048503841-007.

Wittkower, D.E. (2021) '*What is it like to be a bot?*', in Vallor, S. (ed.) *The Oxford handbook of philosophy of technology*. Oxford: Oxford University Press, pp. 357–373. doi:10.1093/oxfordhb/9780190851187.013.23.